

62. Чумаченко Т. А. Совет по делам Русской православной церкви и его уполномоченные в условиях новой церковной политики власти (1958–1964). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/gosudarstvo-i-russkaya-pravoslavnaya-tserkov-v-1958-1964-godah-novaya-politicheskaya-voyna-s-religiey-tserkovyu-i-veruyuschimi/viewer>

63. Чумаченко Т. А. Совет по делам Русской православной церкви при СНК (СМ) СССР в 1943–1947 гг.: особенности формирования и деятельности аппарата : автореф. дис. ... д-ра ист. наук : 07.00.02. URL: <https://www.dissercat.com/content/soviet-po-delam-russkoi-pravoslavnoi-tserkvi-pri-snk-sm-sssr-1943-1965-gg>

64. Швець Л. Становище уповноважених ради у справах Руської православної церкви в апаратах облвиконкомів у другій половині 50-х рр. XX ст. URL: http://istznu.org/dc/file.php?host_id=1&path=/page/issues/19/-19/shvets.pdf

§3.3. Історико-антропологічний підхід: історіографія питання та сучасне шкільне історіописання

Сучасна шкільна історична освіта переживає процес модернізації, оновлення навчальних планів, програм і шкільних підручників, гуманізацію освіти, переорієнтацію на компетентнісний підхід, що має на меті зробити навчання процесом особистісного зростання учнів. Реформаційні зміни охоплюють усі напрями шкільної освіти, які сприяють навчанню, вихованню та розвитку дітей різних вікових груп, формуванню у школярів ключових, предметних та міжпредметних компетентностей. Компетентнісний підхід та особистісно-орієнтоване навчання покликані сформувати комунікативну, цілеспрямовану, критично мислячу особистість, яка в майбутньому дорослому житті знайде своє професійне призначення, зреалізує себе в родинному колі, стане повноправним громадянином, який розбудовуватиме правову, соціальну та демократичну державу Україну. У цьому контексті зростає вага компетентнісного потенціалу та затверджених вимог до обов'язкового навчання учнів. Ключові компетентності адаптивного (5–6 класи) і базового предметного навчання (7–9 класи), наскрізні вміння, базовий навчальний план 30 вересня 2020 р. вже задекларовані у Державному стандарті базової середньої освіти [17].

За новим Державним стандартом учні 5-х класів розпочнуть навчання вже з вересня 2022 р. Освітню програму закладу освіти із розподілом годин між освітніми галузями повинна ухвалювати педагогічна рада. Освітня галузь може викладатись як окремий предмет, як кілька предметів або як інтегрований курс. Безсумнівно, всі дев'ять освітніх галузей, як-от мовно-літературна, математична, природнича, технологічна, інформативна, соціальна і здоров'язбережувальна, громадянська та історична, мистецька, фізичної культури, набувають особливої значущості, адже їхнє комплексне поєднання повинно налагодити єдиний результативний навчально-виховний механізм шкільних освітніх закладів [17]. Із-поміж усіх вищезазначених освітніх галузей помітно виокремлюється напрямок гуманітарної спрямованості – громадянський та історичний.

Звичайно, що загальні еволюційні зміни в освіті впливають на оновлення й цієї освітньої галузі. Реформаційні перетворення передусім пов'язані зі змінами пріоритетних напрямів досліджень у світовій гуманітаристиці та глобалізаційними процесами. Ці та інші чинники ознаменували перехід до модернізації вже існуючих або створення нових навчальних книг з історії.

З часу проголошення незалежності України розпочався довготривалий процес відходу від старої радянської системи шкільного підручникотворення та вироблення власних авторських концепцій з урахуванням інновацій, новітніх методологічних, методичних підходів, нових поглядів в історіописанні, суспільних викликів і вимог, які визначені державними нормативними актами. Сучасні автори шкільних навчальних книг з історії прагнуть відійти від принципів превалювання політичної історії, героїзації відомих історичних постатей, подолати нав'язаний довгими роками комплекс меншовартості українського народу, переосмислити роль в історії особливо дискусійних подій, фактів, явищ та окремих історичних лідерів із позицій «свій-чужий». Завданнями методистів і науковців є укладання таких підручників з історії, які б зацікавлювали, розвивали, виховували та через призму історії минулого навчали учнів у майбутньому не повторювати помилок наших пращурів. Виходячи з таких мотиваційних чинників, на сьогодні набуває особливої значущості історико-антропологічний підхід у шкільному історіописанні.

Важливим завданням, особливо в контексті соціальної функції історії, постає висвітлення історії окремих людських спільнот та особливостей життя звичайних людей різних історичних епох. Успішна реалізація цього завдання визначається впровадженням принципу антропологізації у підручникотворенні.

Реалізація даного інноваційного напрямку в сучасній шкільній історичній освіті пов'язана з утвердженням принципово нового підходу до розуміння історії, що проявляється в її вивченні з точки зору реконструкції минулого і глибоко пов'язана з категоріями «повсякденність», «мікроісторія», «локальна соціальна історія», «історія ідентичностей», «жіноча історія» та іншими. Основні зміни в цьому контексті пов'язані з перенесенням уваги учнів з великої історичної панорами дослідження державних інститутів, діяльності економічних структур і визначних осіб до вивчення життєвих проблем пересічних людей, які становлять більшість. Саме через призму життя простої людини та локальних територіальних громад вивчається суспільство загалом. Отже, реалізація даного принципу сприяє переходу від дослідження глобальних структур макроісторичного простору до мікроісторичного рівня, що передбачає зовсім іншу оцінку феномену людини та її ролі в історичному процесі [46, с. 64].

Принцип антропологізації спирається на історичну антропологію як спеціальну галузь історичної науки, яка досить нова. Її зародження та розвиток пов'язані з так званою «ною історичною наукою» другої половини ХХ ст. Вона змінила історичну науку, її предмет, зробила її «олюдненою». Під поняттям «історична антропологія» розуміємо галузь історичної науки, теоретико-методологічний підхід (у вузькому значенні) якої трактує історію як процес становлення людини, намагається простежити, пояснити, зрозуміти, що сталося з людиною протягом усього історичного існування [50, с. 102].

Отже, метою нашого дослідження є вивчення історіографії, особливостей методологічного інструментарію історичної антропології, її ролі в реалізації компетентнісного підходу на уроках історії та сучасного шкільного історіописання. Заявлена мета дозволила окреслити наступні завдання нашої студії: розкрити історію становлення та популяризації історичної антропології як окремої галузі історичної науки в західноєвропейському та вітчизняному науковому просторі; виокремити її значення у впровадженні компетентнісного підходу; проаналізувати історіографію питань започаткування та розвитку таких напрямів історико-антропологічних досліджень як «жіноча історія», історія

повсякденності; пояснити вплив названих історичних дисциплін на шкільне історіописання та формування предметних і ключових компетентностей у школярів: продемонструвати форми використання матеріалів історії повсякдення в шкільних підручниках історії України останнього покоління.

Історіографія дослідження представлена працями зарубіжних і вітчизняних науковців і методистів, що досліджували питання становлення історичної антропології та особливостей застосування її методологічного інструментарію в шкільному історіописанні. Ще в середині XIX ст. у працях Й. Гейзінга, Е. Леруа Лядюрі акцентувалась увага на необхідності розглядати психологічні, соціальні, культурні чинники формування суспільства. Надалі питання становлення, методологічних ознак історичної антропології як окремого напрямку історичної науки ставали предметом: П. Берка, А. Гуревича, Н. Яковенко, О. Драч та ін. [5; 16; 19; 20; 21; 36; 40; 52]. З моменту свого виокремлення, активно досліджуються окремі її напрями, зокрема, «жіноча історія» та історія повсякденності. Окремі питання «жіночої історії» в різний період досліджували: понятійно-термінологічний апарат – Дж. Скотт, Н. Шевченко, методологічні особливості – Н. Пушкарьова, Л. Буряк, О. Кісь та ін. [6; 7; 8; 9; 18; 27; 28; 44; 51]. Історії повсякденності присвячені праці П. Берка, П. Лесничої, О. Коляструк, О. Удада та ін. [4; 5; 29–34; 37; 48; 49]. Методологічні особливості сучасного шкільного історіописання з опорою на історико-антропологічний підхід розкриваються у студіях таких методистів і науковців як Н. Яковенко, Л. Зашкільняк, О. Пометун, О. Драч та ін. [19–21; 23; 24; 42; 52].

Виникнення історичної антропології пов'язане з реакцією на пізнавальні принципи «нової наукової історії», які критикувались традиціоналістами і тими, хто був незадоволений зникненням «людських вимірів» дослідження.

У межах школи «Анналів» середини 80-х років XX ст. розгорнулися дискусії щодо методології історичного пізнання, висловлювалась критика стосовно необґрунтованого захоплення структурними соціологічними дослідженнями, кліометрією (математичними методами), формувалась нова методологічна орієнтація істориків [24, с. 206–207].

Це пов'язано з приходом на початку 1970-х, «третього покоління» анналістів, трійки у складі Жака Ле Гофа, Емануеля Леруа Лядюрі та Марка Ферро. У цей час методологічна однаковість спільноти «Анналів» похитнулась, представники «третього покоління» почали заперечувати «історію без людей», яка зводила політичне до соціального, а соціальне – до економічного, ігноруючи розмаїття індивідуальних і неповторних виявів минулого [21, с. 26].

У зв'язку з цими процесами розпочалася переорієнтація історичної науки від намагання описати цілісний образ минулого до зосередження на особистісному й неповторному, що втілювалось в оформленні на початку 1970-х рр. історичної антропології як окремої дисципліни, яка розглядає комплекс проблем, пов'язаних із людиною. Проте виокремлення і становлення історичної антропології як окремої дисципліни не було одномоментним актом.

Ще з середини XIX ст. деякі дослідники в своїх працях акцентували увагу на психологічних, культурних та інших чинниках розвитку суспільства. Голландський історик Й. Гейзінга, ще у 1919 р., у книзі «Осінь середньовіччя» пояснював феодальні соціальні та правові інститути через світосприйняття часу людьми середньовіччя. Становлення школи «Анналів» в 1930–1940-их рр., сприяло формуванню нових ідей, теоретичних підходів і концепцій [40, с. 122].

Корені історичної антропології зміцнили у 50–60-х рр. ХХ ст., коли група французьких істориків віддала перевагу дослідженню культурних процесів європейського середньовіччя, беручи за зразки праці Л. Февра, Й. Гейзінги, Н. Еліаса. Так, Ж. Дюбі у статті енциклопедичного видання «Історія та її методи» 1961 р. звернув увагу на перспективність дослідження історії ментальностей [24, с. 207]. Загалом цей період підготував підґрунтя пізнавальних умов для оформлення історичної антропології з наряду історичного пізнання в окрему історичну наукову дисципліну.

Шедевром історичної антропології вважають книгу вже згаданого Емануеля Леруа Лядюрі «Монтайю, окситанське село від 1294 до 1324 р.», що вийшла друком у 1975 р., у ній автор подає історію зазначеного періоду на прикладі мікроспільноти (села), без штучного поділу на окремі сфери історичного аналізу. Вона стала найбільшим бестселером французької історіографії ХХ ст. [21, с. 26; 36; 52, с. 212].

Нові ідеї, що сформувались в межах нового покоління школи «Анналів», у цей час почали з'являтися й в інших країнах. Така внутрішня трансформація методології історичної науки і освіти країн Заходу була спричинена прагненням «повернути» людину в історію – «антропологічним поворотом».

Серед вагомих праць історико-антропологічного спрямування слід також назвати: збірку нарисів Наталі Земон Девіс «Суспільство і культура в ранньомодерній Франції» (1975 р.), за участі дослідниці редактовано колективну монографію «Парадокси епохи Відродження та Просвітництва. Т. III. Історії жінок на Заході» (1993 р.); Роберта Дарнтон «Велика різанина котів та інші епізоди з французької культурної історії» (1984 р.); Пітера Берка «Популярна культура в ранньомодерній Європі» (1978 р.) та ін. Праці Арона Гуревича «Культура и общество средневековой Европы глазами современников» (1989 р.) та «Средневековый мир: культура безмолвствующего большинства» (1990 р.) поклали початок розвитку історичної антропології в СРСР [21, с. 27; 26; 5; 16].

Українська історична наука звернула свій погляд на історичну антропологію пізніше ніж європейська. Це пояснюється тим, що в радянські часи дослідження історико-антропологічної проблематики майже не проводилися, хоча певною мірою антропологічно-орієнтованими були ще праці М. Костомарова, М. Грушевського та ін. Інститування історичної антропології починається лише зі здобуттям Україною незалежності.

Важливий внесок у розвиток історичної антропології зробили Н. Яковенко, О. Толочко, які сформулювали методологічну основу історико-антропологічних студій українського історичного процесу, розглянули ряд тем вищезазначеного спрямування в контексті того чи іншого періоду української історії [1, с. 63; 52].

На думку українського дослідника С. Айтова на розвиток історичної антропології у ХХІ ст. значний вплив мають процеси глобалізації, а вивчення цієї науки важливе для корекції негативних глобалізаційних трансформацій [2, с. 85].

У наш час різновекторні школи історичної антропології існують у багатьох країнах світу: Франції, Німеччині, Італії, Великобританії, Польщі, Росії. Активно розвиваються відмінні напрями цієї історичної дисципліни у вітчизняному гуманітарному науковому просторі. Протягом останніх десятиліть у світі створено тисячі праць, які дозволили висвітлити ті аспекти духовної і матеріальної культури минулого, що були поза увагою істориків минулих поколінь [40, с. 123].

Історична антропологія виникла під впливом антропологічного структуралізму та постмодерністських тенденцій у історичній епістемології, але зберегла традиційний погляд на минуле, як на реальне буття, яке вимагає кожен раз нових способів вивчення і розуміння [24, с. 207].

З огляду на вищесказане, можна зробити висновок, що історична антропологія як окрема наукова дисципліна пройшла довгий шлях зародження та становлення і на сьогодні не втрачає свого значення.

Зазначена дисципліна історичної науки є напрямом історичного пізнання у галузі соціально-гуманітарних дисциплін. Вона досліджує історичні аспекти існування людини у соціальному, політичному, культурному, національному, ментальному сенсах [50, с. 103].

Характерною особливістю історико-антропологічних студій є їхня міждисциплінарність і звернення насамперед до соціальних наук. Вони пропонують підхід до викладу минулого, в якому акцентується увага на конкретних проявах буття суспільства, а не державу як абстрактну політичну й владну силу. Це зменшує розповідь про політико-економічне становище та збільшує ту частину обговорення, в якій вивчаються соціальні, релігійні та інші локальні групи, мотиви поведінки людей [46, с. 64]. Розглядаючи спочатку нижчі прошарки суспільства, історична антропологія поступово залучила до предмета своїх досліджень поведінку, цінності, уявлення, звичаї, вірування всіх соціальних груп, незалежно від їхнього становища в суспільній ієрархії [21, с. 27].

Внаслідок цього відбувається переорієнтація від намагання описати цілісний образ минулого, до зосередження на особистісному і неповторному, що значно розширює її предметне поле. До напрямів історичної антропології можна віднести: історію ментальності, історію повсякденності, «жіночу історію» та гендерні студії, соціорелігійну історію, політичну антропологію, історію ідентичностей, історію тілесності, емоцій, хвороб і сексуальної поведінки та ін. [52, с. 211].

Як і кожна наука, історична антропологія має свої характерні риси. Із-поміж них можна виділити: цілісне розуміння суспільства (єдності економічної, соціальної, культурної складових); міждисциплінарність; зосередження на неповторному, індивідуальному та локальному; розгляд соціального буття як результату міжособистісних взаємин малих людських колективів; акцент у дослідженнях на соціальні, професійні, вікові чи статеві групи; вивчення способу мислення, думок, ментальних цінностей окремих осіб і соціальних груп [20, с. 61].

У зв'язку з тим, що історична антропологія постає як новітня парадигма історіописання, число досліджень за різними її напрямками постійно зростає. І як галузь історичної науки, і як теоретико-методологічний підхід вона має широке проблемне поле. Історична антропологія трактує історію як процес становлення людини, намагається простежити, пояснити та зрозуміти, що відбувалось з людиною протягом усього історичного існування [50, с. 102].

Враховуючи ці тенденції та характеристики вищеназваної дисципліни, природньо, що автори сучасних підручників з історії використовують в побудові тексту навчальних книг елементи методологічного інструментарію історичної антропології. Такі історико-антропологічні вкраплення сприяють розвитку як предметних так і ключових компетентностей у школярів. Тому далі розглянемо роль історичної антропології у впровадженні компетентнісного підходу.

У дидактичній і психолого-педагогічних площинах історико-антропологічний підхід щодо вивчення минулого має сприяти реалізації принципів навчання історії як предмету в школі, які покликані спонукати учнів до роздумів. Ця мета досягається не лише обговоренням у авторському тексті різних думок і поглядів, а ще й доповненням тексту фрагментами з джерел, свідченнями очевидців, які відображають різні точки зору на дискусійні події, явища. Тобто історичний процес має висвітлюватись як «готовими» фактами, так і прихованими, що їх мають «відкрити» самі учні у процесі навчання [46, с. 65–66].

Проект концепції та навчальних програм з історії України побудований на антропологічному принципі був запропонований ще у 2008 р., але на той час так і залишився на папері, не отримавши підтримки з боку владних інститутів.

Аналізуючи шкільні підручники з історії України, Л. Зашкільняк наголошував на необхідності переорієнтації їхнього змісту на пізнавальну функцію, виявлення строкатості, багатокультурності та різношаровості суспільства: «залишаючись у рамках осмислення історії спільнот, необхідно не втрачати з поля зору історію Людини та її діянь» [23, с. 71].

Нове покоління підручників поступово відходить від «націоналізованої» історії, звертаючи увагу на культурно-антропологічні особливості всіх членів суспільства. А в навчальних програмах з історії, розкрито потенціал формування ключових компетентностей, які виділені в Концепції Нової української школи під час вивчення предмету [38].

Вагому роль у їх формуванні відіграє залучення до навчального процесу концептуальних засад історичної антропології. Застосування історико-антропологічного підходу в навчанні історії передбачає оповідання не тільки про форми діяльності людини, а й про способи її мислення та мотиви прийняття рішень. Учень може зіставити себе, сучасний стан суспільства з постатями, подіями минулого. Це сприятиме формуванню ставлення до шкільного курсу історії як до своєрідного путівника, якому можна довіряти.

Тому не дивно, що в деяких європейських країнах інтерес до історико-антропологічного підходу походив не з академічного середовища, а з громадських ініціатив і розвивався завдяки регіональним групам активістів, передусім шкільних учителів [46, с. 64–65].

Історія як предмет є основою для формування в учнів громадянської і соціальної компетентностей, тому наведемо приклад значення у розвитку саме цих компетентностей історико-антропологічного підходу. Згідно до оновлених навчальних програм з історії України, розвиток даних компетентностей передбачає ряд умінь, ставлень до себе і навколишнього світу.

Для формування вміння використовувати власний і чужий досвід, взятий з історії, бути активним членом громадянського суспільства необхідна наявність інформації не лише про видатних осіб, а й про життя, проблеми, переживання та шляхи їх вирішення простою людиною того чи того історичного періоду. Ефективна співпраця з іншими людьми, реалізація проєктів екологічного, соціального характеру, прояви активної громадянської позиції можливі лише за умови наявності в учня знань із різних життєвих сфер, що передбачає вихід історичного матеріалу за межі його подання з політико-економічним акцентом.

Вивчення і шанування досвіду, цінностей, прав і свобод українського та інших народів, релігій, культур, толерантне ставлення до відмінних власній життєвих позицій і думок, усвідомлення особистої відповідальності перед

суспільством і державою за свої вчинки – такі суспільні взаємовідносини формуються шляхом підняття під час вивчення історії соціокультурних, соціальних, правових та інших питань, що стосуються життєвих стратегій людини та народів [38, с. 4].

Із вищезазначеного можна зробити висновок, що знання про традиції, вірування, культурні особливості, життєві проблеми та інші питання життя пересічного громадянина в той чи той період, які є предметом вивчення історичної антропології, відіграють важливу роль у формуванні громадянської та соціальної компетентності, власної життєвої позиції дитини (школяра). Так, методологічний інструментарій історичної антропології, який все активніше використовується сучасними авторами шкільних підручників, впливає на формування ключових і предметних компетентностей.

Включення історико-антропологічного підходу до методологічної стратегії навчання історії в школах України створює можливості для демонстрації алгоритму дій різних верств суспільства й окремих людей у різноманітних життєвих ситуаціях, можливі шляхи збереження ними колективної й індивідуальної ідентичності та, забезпечуючи зв'язок минулого з сучасністю, укаже учням на можливі способи діяльності окремої людини та цілих суспільств у різних історичних обставинах, тобто вибору шляхів вирішення життєвих проблем [46, с. 70].

Названі переваги історико-антропологічного напряму сприятимуть становленню гуманізації та демократизації, особистісно-орієнтованого та компетентнісного підходів у навчанні, які є основними напрямками модернізації сучасного освітнього процесу, а навчальний предмет стане не тільки засобом отримання інформації, а буде відігравати роль спрямовуючої сили щодо особистісного зростання учнів.

Зацікавленість історико-антропологічними студіями передусім в західноєвропейській історичній науці не минула й вітчизняну, в якій останніми роками значно збільшилась кількість досліджень за різними спрямуваннями цієї дисципліни.

В рамках антропологічної історії з'явилися численні історичні розвідки, монографічні дослідження, навчальні посібники та хрестоматії присвячені жіночій проблематиці, які розглядають буття жінки в суспільстві. «Жіноча історія» актуалізується і за рахунок збільшення уваги у суспільстві до соціальних ролей представників обох статей, гендерного виховання та формування з його допомогою соціальної компетентності [19, с. 65]. З огляду на це, «жіноча історія» є важливим вектором історико-антропологічних досліджень і вагомою складовою частиною гендерного виховання у вивченні історії.

«Жіноча історія» як окрема галузь досліджень пройшла довгий шлях становлення, упродовж якого змінювалась її ідейна основа та спрямованість. Проте у сучасній зарубіжній і вітчизняній науці ще не існує універсального варіанту на позначення даного спрямування історико-антропологічних студій. Тому, розглянемо спочатку проблему поняттєво-термінологічного апарату. На сьогодні до даного напряму застосовуються поняття «історична фемінологія», «гендерна історія», «жіноча історія».

Термін «фемінологія» (feminology) у науковий обіг ввела у середині 1970-х рр. американська дослідниця Нінн Коч і відтоді він функціонує як європейський аналог американського – «жіночі дослідження» (women studies).

У 1980-ті рр. основною категорією у дослідженнях із «жіночої історії» стає поняття «гендер» як основа стратифікації суспільства за ознакою статі. Даний підхід був сформульований Джоан Воллок Скотт у її статті «Гендер – корисна категорія історичного аналізу», яка запропонувала застосовувати поняття «гендер» як категорію на позначення своєрідної мережі соціальних зв'язків [8, с. 114]. Дослідниця зауважує про те, що якщо необхідно дослідити групу чи категорію «жіноцтва», тоді важливим аналітичним знаряддям є саме гендер – множинні й суперечливі значення, приписувані статевій відмінності. Термін «гендер» підказує, що стосунки між статями є радше первинним аспектом соціальної організації, а не похідним від економічних чи демографічних передумов; що зміст чоловічої й жіночої ідентичностей визначається головно культурою, а не твориться індивідами чи спільнотами цілковито на власний розсуд, а відмінності між статями та ієрархічні соціальні структури взаємотворюють та взаємопідтверджують одне одного [18, с. 109].

У вітчизняній історичній науці терміни «жіноча історія» та «історія жінок» застосовуються як синоніми. Англomовне поняття «women's history» припускає різне розуміння, залежно від контексту вживання, тому в зарубіжній дослідницькій практиці виділяють:

- ✓ «жіночу історію», яка віддзеркалює ідею про те, що світова історіографія не лише репрезентує «чоловічий погляд», а й довгий час писалася винятково чоловіками, тому вона дистанціювалася від традиційної історіографії – «чоловічої історії», де «жінка», «жіноче» звучить як тема, але не дослідницька позиція;
- ✓ «історію жінок» – науковий напрям, який розвинувся на основі концепції, що вся попередня історіографія по суті є історією чоловіків і презентує «жіночий погляд», тим самим методологічно та ідеологічно відрізняючись від «загальної», «універсальної» історії [19, с. 66].

Проте через відсутність чітко окреслених відмінностей між дефініціями, вони часто підміняються одне одним і стають предметом для дискусій у вітчизняній і зарубіжній історіографії.

Частина науковців не бачать відмінностей у поняттях історична фемінологія («жіноча історія») та гендерна історія, серед них Карен Оффен, Гізелла Бокк і стверджують, що між ними не існує принципових відмінностей. Інша група дослідників не розмежовують поняття, але виділяють певні відмінні характеристики в їхньому тлумаченні [8, с. 115].

Російська дослідниця Лорина Репіна називає «жіночу історію» старшою сестрою гендерної історії. Остання народилася у наслідок теоретичного переосмислення предмету дослідження, перегляду концептуального апарату і методологічних принципів «жіночої історії». Так, на наших очах зароджується нова історична субдисципліна, яку можливо умовно назвати моделлю «жіночої історії» четвертого покоління з виключною амбіційною метою – переписати всю історію як історію гендерних відносин, покінчити з віковичним «чоловічим шовінізмом» всесвітньої історії та зтягнутим сектантством «жіночої історії» [45, с. 41–47].

Існують і ті науковці, які розмежовують названі терміни, пов'язуючи їхні відмінності з розвитком історичних знань. Такої думки притримується росіянка Наталія Пушкарьова, яка стверджує, що сучасна гендерна історія є значно ширшим поняттям ніж термін «жіноча історія», оскільки охоплює історичну

фемінологію, історичну андрологію та історію взаємостосунків між статями [44, с. 44].

Українська дослідниця Наталія Шевченко зазначає про переродження «жіночої історії» наприкінці 60-х – на початку 70-х рр. ХХ ст. у нову гендерну історію. Гендер можливо сформулювати як нині визнаний важливий вимір соціуму поряд із класовим і расовим, який слугує описові соціально визначених характеристик чоловіків і жінок – на відміну від біологічно визначених. Новий напрям гуманітарних студій з широким міждисциплінарним полем розвивається як зарубіжними так і вітчизняними дослідниками та синтезує соціально-економічний, демографічний, соціологічний, культурно-антропологічний, психологічний виміри розвитку соціуму [51, с. 31].

Ми притримуємося поглядів тієї групи науковців, яка розмежовує поняття гендерна історія та «жіноча історія» і вважаємо, що формування різних термінів пов'язане з тенденціями розвитку даного напрямку історичних досліджень, для якого в різний час були притаманні свої мета, зміст, методологія, про що більш детально йтиметься далі.

«Жіноча історія» як окремий вектор історико-антропологічних досліджень еволюціонувала від досліджень життя відомих жінок та подання їх у формі біографій, до розгляду буття жінки у всіх сферах суспільства, охоплюючи широке предметне поле. Розглянемо детальніше еволюцію «жіночої історії» в соціогуманітарному просторі та спробуємо виділити основні етапи її становлення.

Зацікавлення історією жіночого світу почало проявлятися у істориків ще в кінці ХІХ ст., але всі дослідження обмежувались історією видатних жінок, в яких звертали увагу на найпомітніші орієнтири у їхній діяльності. Такі праці були написані здебільшого в публіцистично-феміністичному стилі [19, с. 66]. Серед праць цього періоду, зокрема, дослідження Ш. Стопес «Британські жінки вільні: їх історичні привілеї» (1894 р.) [51, с. 37].

Наступним етапом становлення жіночої історії можна виділити 30–50-ті рр. ХХ ст., для яких була характерна поява нових досліджень біографічного напрямку. Жінку почали розглядати в контексті громадянської діяльності і політики, але переважно як доповнення до історії чоловіків [51, с. 30].

Незважаючи на це, дослідження даного періоду реконструювали певну частину забутого минулого і були своєрідною «компенсуючою» історіографією (за Дж. Келлі) [19, с. 67].

Становлення у 60-х – середині 70-х рр. ХХ ст. «нової соціальної історії», яка розширила методологічну базу методами суміжних дисциплін, та зацікавила її прибічників «жіночою історією», сприяло появі нових рис у жіночих історичних студіях. Саме в цей період «жіноча історія» виокремилась як відносно самостійний напрямок історичних досліджень і почала здобувати визнання в академічному середовищі. Цьому також сприяла «друга хвиля феміністичного руху» в Європі та США. Дослідниці феміністського спрямування часто були активістками, тому «жіноча історія» віддзеркалювала не лише науковий, а й політичний аспект [28, с. 14].

Історики-феміністки звернули увагу на те, що існує значний дисбаланс в історичних дослідженнях різних сфер життєдіяльності суспільства, із перевагою на користь саме царин, де довгий час домінували винятково чоловіки: вони посідали владу (політика), силу (військо), володіли ресурсами (майно) та визначали ідеологію (релігія).

Фактично чоловіки приймали доленосні рішення на всіх рівнях – від сім'ї до князівства чи імперії, і саме цю діяльність описували історики, які здебільшого були чоловіками. Жінки ж залишалися «невидимими», оскільки приватний простір був нецікавим для істориків. У велику історію ж ввійшли лише ті жінки, яким удалося успішно реалізувати себе у чоловічій сфері (княгиня Ольга, Жанна д'Арк та ін.) [27, с. 160].

Тому, наприкінці 60-х – на початку 70-х рр. ХХ ст., дослідники «жіночої історії» поставили собі за мету повернути жінку в історичний процес, не лише як видатну діячку, а й як пересічну жінку – матір, господиню, дружину, з її світом цінностей [51, с. 30].

Однією з перших праць з «жіночої історії», вважають статтю Герди Лернер «Нові підходи до вивчення жінок в американській історії», опубліковану в «Журналі соціальної історії» 1969 р. У ній дослідниця аналізувала причини довготривалого ігнорування жінок у історичних дослідженнях, репрезентувала нову модель вивчення «жіночої історії», критикуючи її розгляд лише у контексті феміністичної теорії та пропонуючи історичний підхід як провідний щодо вивчення історії жінок, предметним полем якої визначала жіночий досвід у всіх без винятку сферах людської життєдіяльності. Розширенню кола досліджуваних питань сприяли також праці Лінди Гордон, Хільди Сміт та ін. [27, с. 160–161].

Наступний етап розвитку історичної фемінології охоплює другу половину 70-х – початок 80-х рр. минулого століття. Дослідження «жіночої історії» цього періоду відбувалось за двома напрямками: намагання пов'язати «жіночу історію» з історією всього суспільства та розширення методологічної бази задля створення комплексних пояснювальних моделей [7, с. 303].

На даному етапі дослідники виявили проблему практично повної відсутності інформації про жінок у традиційних історичних джерелах, тому відбувався пошук альтернативних емпіричних матеріалів, які за допомогою нових інтерпретацій мали зробити жінок «видимими» в історичному процесі.

У цей період Наталі Земон Девіс здійснює історіографічний аналіз у сфері «жіночої історії», Джоан Келлі у статті «Чи існував Ренесанс для жінок», заперечує рівноправність між жінками і чоловіками у добу Ренесансу.

Ключовою категорією у дослідженнях «жіночої історії» стає «гендер» як основа стратифікації суспільства за ознакою статі, який у науковий обіг ввела Дж. Скотт, чим хотіла подолати розкол між «чоловічою» та «жіночою» історією. Частина фемінологів, які відчували свою відособленість у науковому світі та усвідомлювали небезпеку проголошення своїх студій відверто феміністськими на противагу академічно респектабельним «гендерним», були готові до компромісу. Серед дослідників історії статей побільшало чоловіків, а «жіноча історія» розглядалась в контексті складової частини гендерних досліджень [43, с. 16–17].

Проте частина науковців феміністської орієнтації залишились при своїй думці, розгорнувши дискусію про нівелювання гендерною історією, їхньої спроби подати «історію жінок» та проблеми їхньої дискримінації з жіночого погляду.

Загалом зростає авторитет «жіночої історії» як дисципліни, що сприяло становленню періоду багатогранності та різноманітності кінця 80-х – початку 90-х рр. ХХ ст., значно зросло число жіночих студій, проте такі позиції в академічній науці були ще хиткими [7, с. 305–306].

Більше уваги зосереджувалось на методології дослідження та аналізі жінок у різних культурах, відмові від бінарної опозиції чоловіче-жіноче та домінування-підлеглості [28, с. 22].

На даному етапі у науковому фемінологічному середовищі з'явилися нові постаті: Гізела Бок – розглядала зв'язок між фемінізмом та «жіночою історією» і закликала розширити вивчення «жіночої історії»; Джудит Батлер – акцентувала увагу на тому, що дослідження відносин між статями потребують прискіпливої уваги не лише до жінок, а й до чоловіків; Бонні Андерсон та Джудит Цінссер у двотому виданні «Їхня власна історія: жінки у Європі від передісторії до сьогодення» зацентрували увагу на питанні: чому жінок традиційно розглядали природно неповноцінними і як реконцептуалізувати європейську історію, якщо поставити жінок у центр дослідження та ін. [7, с. 306–307].

У 90-х рр. ХХ ст. відбувається певна координація дослідників історії жінок і подальше вдосконалення методів дослідження, з'являються ґрунтовні праці, які висвітлювали «історію жінок» від античних часів до сьогодення.

На початку ХХІ ст. інтерес у дослідженнях «жіночої історії» виходить за рамки розгляду приватного життя жінок до аналізу співвідношень між публічним і приватним в жіночій і гендерній історії, що знайшло свій вияв в трьохтомній праці «Жіноча історія в глобальній перспективі» [44, с. 49].

На сучасному етапі дослідження «жіночої історії» вивчення ведуться з урахуванням глобалізаційних процесів, збільшується кількість студій стосовно місця жінки в тій чи тій світовій релігії, під новим кутом зору розглядаються проблеми гендеру [7, с. 310]. Спеціалізовані періодичні видання («Feminist studies», «Woman's Studies International Forum», «Nouvelles Questions Féministes» та ін.) отримали міжнародне визнання завдяки публікуванню серйозних наукових розвідок із різних питань «жіночої» тематики.

Варто також зазначити, що на ряду з еволюцією досліджень «жіночої історії» в зарубіжній науковій думці, відбувалось її поступове становлення і у вітчизняній історичній науці. Ще в 1850 р. з'являється монографія В. Шульгіна, яка хоч і не виходить за рамки патріархально-суспільних стереотипів, все ж заклала вектори майбутніх досліджень «жіночої історії» [9, с. 165].

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. починають формуватися засадничі ідеї українського фемінізму, започаткованого Оленою Пчілкою, Наталією Кобринською, Лесею Українкою, Ольгою Кобилянською та ін., що продовжили свій розвиток у діяльності жіночого «Клубу Русинок» і «Кружка українських дівчат» і далі – у створенні 1906 р. всеукраїнської організації «Жіноча громада» та виданнях жіночого альманаху «Перший вінок» і жіночого часопису «Лета» [22, с. 16–17, 95, 116–117].

Багато науковців доби українського національного відродження захоплювались етнографією і використовували її в своїх студіях, включаючи жіночі, етнографічні матеріали, тому певні аспекти «історії жінок» частково висвітлювались у працях Миколи Костомарова, Пантелеймона Куліша, Марко Вовчок, Ореста Левицького [9, с. 164].

За радянського періоду традиція жіночих студій в Україні була перервана, а якщо й розглядалася радянськими істориками, то лише з позицій класового підходу, використання жіночого елемента як одного із способів будівництва соціалізму. Лише в 1970–1980-х рр. дослідники знову повернулися до усвідомлення значущості самостійного жіночого вибору та його вписування у «велику» історію [13, с. 55–56].

Народження напряму «жіночої історії» в СРСР збігалось із освоєнням радянськими істориками зарубіжних історичних концепцій в роки перебудови. Зі здобуттям незалежності «жіночі студії» в Україні спочатку характеризувались відсутністю теоретичних напрацювань та єдиної методології.

Це спричинило появу в Україні передруків праць зарубіжних та діаспорних авторів, серед них праця О. Козулі «Жінки в історії України» (1993), І. Кузич-Березовського «Жінка і держава» (1994), О. Лугового «Визначне жіноцтво України: історичні життєписи» та ін. У намаганні відродити національну ідентичність створювалися нові історичні міфи, а «жіноча історія» подавалась гіперболізовано (культ Березині). З поступовим відходом від націоналізованого нарративу змінюються тенденції і в поданні «жіночої історії», останніми роками подібна гіперболізація спадає, з'являються нові студії О. Кісь, Л. Буряк, І. Грабовської, У. Головчанської, І. Дейнеги, Г. Бондаренко, І. Тимченко та ін., які досліджують роль жіноцтва у суспільно-політичній, духовній та інших сферах [13, с. 60–61].

Вагомим недоліком такого різноманіття є намагання вписати жінку в загальну історію. Незважаючи на це, останнім часом з'явилося багато праць, що мають прогресивне значення у розвитку українських жіночих студій. Зокрема, праця Л. Буряк «Жінка в історичному нарративі: автори, ідеї, образи» (2010 р.), яка є першим фундаментальним історіографічним дослідженням становлення української жіночої історіографії [6].

З огляду на вищесказане, слід зауважити про те, що «жіноча історія» як самостійний напрямок досліджень все ще перебуває в Україні на етапі становлення, інституціоналізації та методологічних пошуків. Але поява нових ґрунтовних праць сприяє поступовому формуванню даної ділянки історичних досліджень.

Розглянувши та узагальнивши зарубіжний та вітчизняний процес еволюції «жіночої історії», можна прослідкувати особливості, виділити ряд етапів у її розвитку та представити їх у синхронізованій таблиці зарубіжної та вітчизняної історіографії (Табл. 3.3.1).

Еволюція досліджень про жінок сприяла виділенню їх в окремий дослідницький напрямок, який має свою специфічну методологію, предмет та завдання як науки. Такий дослідницький вектор спрямований на те, щоб за допомогою наукового пошуку та новітніх методик внести зміни в фундаментальні історичні дослідження, вписавши в них жінку як рівноправного об'єкта досліджень.

«Жіноча історія» концентрує увагу науковця на новому об'єкті – жінці, вона окреслює предметне поле вивчення дисципліни – жіночий досвід в усіх аспектах їхньої життєдіяльності. Крім того, вона розглядає питання нерівності та приниження жінок впродовж історичного розвитку [19, с. 66].

Розглядаючи еволюцію «жіночої історії» з точки зору її інкорпорації в гендерну історію, з поступовим становленням останньої, слід зазначити, що її розгляд під час освітнього процесу є важливим компонентом на шляху до формування соціальної та громадянської компетентності.

Табл. 3.3.1.

Синхронізована таблиця еволюції «жіночої історії» у зарубіжній та вітчизняній історіографії

Характерні особливості «жіночої історії»			
Етап	Зарубіжна історіографія	Етап	Вітчизняна історіографія
Кінець XIX – початок XX ст.	Опис історії видатних жінок, публіцистичне, феміністичне спрямування.	Кінець XIX – початок XX ст.	Формування ідей українського фемінізму, що заклали підґрунтя студій з «жіночої історії», висвітлення її окремих аспектів істориками доби українського національного відродження.
30–50 ті рр. XX ст.	Подання «історії жінок» у біографіях, розглядалась як доповнення до чоловічої історії.	20–60-ті рр. XX ст.	Зупинка досліджень українських жіночих студій, її приписування радянськими істориками до політичних потреб, розгляд з класових позицій.
60-ті – середина 70-х рр. XX ст.	Виокремлення як відносно самостійного напрямку, прагнення зробити жінок «видимими» в історичному процесі, увага до життя пересічних жінок.		
Друга половина 70-х – початок 80-х рр. XX ст.	Розширення методологічної бази, намагання пов'язати «жіночу історію» зі світовою, гендер – основна категорія досліджень «жіночої історії», «жіноча історія» починає розглядатись як складова гендерної.	70–80- ті рр. XX ст.	Вивчення зарубіжних концепцій, відновлення досліджень з «жіночої історії» як самостійного напрямку, її вписування у «велику» історію.
Кінець 80-х – початок 90-х рр. XX ст.	Багатогранність, різноманітність поглядів на «жіночу історію», зосередження уваги на методології досліджень, відмова від опозиції чоловіче/ жіноче.		
90–ті рр. XX ст.	Поява ґрунтовних праць, вдосконалення методів, координація дій дослідників «жіночої історії».	1991–2010 рр.	Відсутність єдиної методології теоретичних напрацювань, передруки праць зарубіжних і діаспорних істориків, гіперболізація, міфологізація.
Початок XXI ст.	Розширення предметного поля, дослідження приватного і публічного в «жіночій історії».		
Сучасність	Збільшення кількості праць, оновлення методології, розширення предметного поля у зв'язку з впливом глобалізаційних процесів.	Сучасність	Поява значного масиву праць, поступовий відхід від гіперболізації, пошуки власної методології.

*Примітка. Таблицю укладено авторами самостійно.

Оскільки саме завдяки приділенню уваги «жіночій історії» в процесі вивчення історії, можна подолати гендерні стереотипи, які засновані на уявленнях про нерівність людей, нав'язуванні соціальної ролі у відповідності до гендерних відмінностей.

Новий гендерний підхід в освіті сприятиме подоланню усталених принципів, сприятиме визнанню інтересів усіх соціально-статевих груп суспільства, розвитку культури відносин між чоловіками і жінками, взаємоповазі, толерантності та рівним можливостям самореалізації представників обох статей [12, с. 407–408].

Отже, «жіноча історія» пройшла довгий шлях еволюції від поодиноких розвідок і біографічних відомостей про життя відомих жінок в кінці XIX ст., досліджень прихильниць феміністського руху – до виокремлення дисципліни як відносно самостійного вектору в 1960-х – середині 1970-х рр. та подальшому розширенню методологічної бази, предметного поля, появі масиву ґрунтовних праць фемінологічного спрямування.

На сьогодні, завдяки зарубіжним і вітчизняним дослідникам «жіночої історії», значно збільшилась кількість праць, відбувається оновлення, пошуки власної методології. Крім того, суспільство поступово усвідомлює значення даного напрямку досліджень як складової частини гендерної історії та намагається розширити її висвітлення в освітньому процесі задля подолання гендерних стереотипів і формування ключових компетентностей в учнів під час вивчення шкільних курсів історії.

Зважаючи на те, що історична антропологія, яка в центр своїх досліджень ставить людину, її світобачення та поведінку, нині в Україні є актуальним напрямом історичних досліджень, то історія повсякденності, як одна з її відгалужень, також привертає увагу багатьох дослідників і проходить свій шлях інституціоналізації.

Сучасні тенденції розвитку історичної науки змістили акценти в предметному полі. Історія повсякдення, яка раніше розглядалась як сфера функціонування поза межами державних інститутів, а отже периферійна та маловартісна, змінює свої позиції, стаючи об'єктом наукової рефлексії. Вона здатна розглянути та пояснити широкий спектр питань пов'язаних із людською життєдіяльністю та, тим самим, певною мірою задовольнити запити науковців при виробленні ними нових теоретичних і методологічних підходів.

Незважаючи на стрімкий розвиток історії повсякденності, у полі сучасної гуманітаристики не існує єдиної концепції щодо трактування даного поняття. Тому, перш ніж досліджувати становлення та аналізувати методологічні особливості даного напрямку, розглянемо спочатку специфіку трактування поняття «історія повсякденності».

На думку Пітера Берка дефініція пов'язана з тим, що історики вступають на незнані раніше терени та охоплюють широке коло питань, яке пов'язане з людським життям загалом [4, с. 21]. Складність чіткого визначення історії повсякденності пов'язана також із запозиченням даного терміну зі сфери побутового вжитку, через що довгий час ця історична дисципліна сприймалась як самозрозуміла та формалізувалась.

У зв'язку з цим у світовій науці співіснують два розуміння історії повсякденності: як подієва історія на макрорівні і як реалізація прийомів історичного аналізу побуту, умов життя, культурних та інших особливостей на мікрорівні. Історію повсякденності розглядають також у двох площинах: як

«технологію життя» через житло, одяг, їжу та як «аксіологію життя» через систему життєвих орієнтирів, звичок, смаків [34, с. 11, 16–17].

У вітчизняній історіографії на сьогодні також не вироблено єдиного погляду на дане питання. Ольга Коляструк визначає повсякденність як явище, що «поєднує в одне ціле різні прояви життєдіяльності людини: приватне життя з публічним... локальні дії вписує в загальнодержавні, буденні настрої трансформує в ментальні характеристики», тому воно є продуктом тривалого історичного розвитку [34, с. 7].

Інший дослідник даного напрямку Олександр Удод розглядає історію повсякденності як процес олюднення побуту, ставлення людини до влади, держави, суспільства, побутових проблем, через призму особистісного сприйняття умов повсякденного життя [49, с. 7].

Пауліна Леснича поділяє усі дефініції на три групи: розгляд повсякденності як антитези святковості; повсякденність як поєднання побутових і ментальних характеристик; розгляд повсякденності через психоментальні характеристики індивіда і суспільства. Через відсутність окреслення меж предмету історії повсякденності деякі дослідники робили спроби дати визначення даній категорії за певними узагальнюючими характеристиками або навпаки за ознаками на локальному рівні [37, с. 155].

Незважаючи на таку методологічну невизначеність, спільним для більшості науковців залишається розгляд побуту як основи повсякденності та намагання при визначенні даного поняття узагальнити всі питання, які б найширше відбивали сутність повсякденного життя пересічної людини. Отже, відзначаючи значну кількість концепцій, можна говорити про перебування методологічних засад історії повсякденності на стадії становлення [3, с. 100].

Враховуючи те, що методологія історії повсякденності ще остаточно не сформована, становлення даної категорії як окремого напрямку історичних досліджень пройшло досить довгий шлях. Розглянемо детальніше особливості формування даного спрямування в історіографічному розрізі.

Як з приводу визначення поняття «історія повсякденності», так і щодо походження та розвитку даного напрямку в науковій літературі існує кілька поглядів. За одним із них вирішальний вплив у формуванні історії повсякденності мали філософія 1920–1930-х рр. та соціологія 1960–1970-х рр., а активізація уваги на повсякденності відбулась у 1970-х рр., коли історики почали залучати дані суміжних наук. Вирішальну роль в становленні даної дисципліни, згідно до цього погляду, відіграла школа «Анналів». Відповідно до іншої точки зору історія повсякденності вивчалась істориками ще з часу становлення історіографії як окремої науки, тому її зародження прихильники даного підходу виводять з середини ХІХ ст. (з праць Е. Фукса, Г. Хартмана, М. Костомарова), а школу «Анналів» називають спадкоємицею даного підходу [15, с. 47–48].

Як бачимо, дані погляди мають принципові відмінності, які нами представлені в Табл. 3.3.2.

*Наукові підходи щодо походження та розвитку
історії повсякденності
(за В. Головком) [15, с. 47].*

Лінійний підхід	Дискретний підхід
Історія повсякденності привнесена в історичну науку ззовні (розвиток із 1970-х рр.)	Історія повсякденності – результат внутрішнього розвитку історіографії (розвиток із середини ХІХ ст.)

Більшість дослідників є прихильниками лінійного підходу, вважаючи що на становлення історії повсякденності, яка зародилась у першій третині ХХ ст., значний вплив мало зацікавлення істориками суміжними дисциплінами. Розглядаючи історіографію названого наукового спрямування, будемо притримуватись даного підходу, апелювати до методологічних та конкретно-історичних праць з історії повсякденності.

Загальнотеоретичні засади історії повсякденності заклали ще фундатори феноменологічного напрямку Едмунд Гуссерель та Альфред Шюц, які звернули увагу на важливість філософського осмислення людської буденності та прагнень людини [33, с. 178].

Зародження даного вектору історичних досліджень пов'язують із діяльністю французьких представників школи «Анналів» Фернана Броделя та Люсьєна Февра, які почали розглядати історію повсякденності як невід'ємний елемент відтворення історії в її цілісності. Зокрема, Ф. Бродель суть своєї праці «Матеріальна цивілізація і капіталізм» (1963 р.) пояснив так: «людина лицем до свого повсякденного життя» [48, с. 19–20].

Послідовники перших поколінь школи «Анналів» в зв'язку з розумінням вичерпності описової історії побуту, зосередились на ментальній складовій повсякденності (загальних страхах, уявленнях про нормальне), вони розглядали повсякденність звертаючись до великих часових проміжків як частини макроконтексту минулого.

В Англії дослідження історії повсякдення має свою наукову традицію. Таке визначення започатковане працями Квеннеллів першої половини ХХ ст., які не були професійними істориками. В 1960-ті рр. Едвард Томпсон працею «Формування робітничого класу» розпочав період досліджень робітників. Вивчення повсякденності здійснювалось у формі усних опитувань, що сприяло виділенню в 1971 р. товариства з вивчення усної історії («Oral History») [29, с. 234–235].

В Італії та Німеччині в 1970–1980-тих рр., сформувався дещо інший погляд, який був зосереджений на історії соціальних низів, окремих родин, розвиваючи «мікроісторичний» напрямок досліджень. Італійці Карло Гінзбург, Джованні Леві розпочали видання серії «Microstorie», зосереджуючи увагу на виключному, унікальному [33, с. 179].

У Німеччині під впливом антиглобалізму наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. Альф Людтке, Ханс Медик визначили об'єктами вивчення поведінку звичайних людей в повсякденному житті, що послугувало заснуванню історії повсякденності (Alltägsgeschichte) [29, с. 231–232].

Отже, погляд на мікроісторію, історію повсякдення в другій половині ХХ ст. трансформується від мало важливого, до того, що дає можливість проникнути у недосліджені галузі. Спільним для названих дослідників був новий погляд на історію – з середини, усвідомлення важливості звернення уваги на життя пересічної людини.

Історія повсякденності в кінці ХХ ст. здобула визнання у більшості національних історіографій. Дослідники «нової культурної історії» 1980–1990-х рр. у США зосередили увагу на розгляді сенсів і символів повсякденного життя. Шейла Фіцпатрік, досліджуючи життя радянських людей, аналізувала аспекти як приватного, так і офіційного життя. Активно досліджують повсякденне життя людей в радянський період сучасні науковці [33, с. 181].

На початку ХХІ ст. історія повсякденності функціонує як самостійний напрям досліджень, але у світовій науці продовжують співіснувати два її трактування: як реконструкції подієвої макроісторії та як реалізації прийомів мікроісторичного аналізу [29, с. 235].

В українській історіографії підвищення інтересу до історії повсякденності та поступове виокремлення її як окремого напрямку історичних досліджень припадає на кінець 1990-х – початок 2000-х рр. Це пов'язано з тогочасними тенденціями в історичній науці, прагненням подолати методологічний консерватизм, концептуальну монолітність розуміння історичного процесу, що були характерні для радянської історіографії [49, с. 6].

Ольга Коляструк зауважує, що певні аспекти повсякденного життя суспільства, такі як звичаї, побут, традиції переважно в житті селян, українські історики подавали на основі аналізу етнографічних матеріалів ще в кінці ХІХ ст. – на поч. ХХ ст. Серед них: Микола Костомаров, Володимир Антонович, Дмитро Яворницький, Дмитро Багалій, за що їх звинувачували у побутописанні, «хуторянщині» [31, с. 387].

В. Антонович, М. Костомаров досліджували питання менталітету (народності), розглядаючи духовний світ та почуття людей вони заклали підвалини української школи повсякденності. Але, вже наприкінці 1920-х рр. в історіографії Української СРР закріпився формаційно-класовий підхід [30, с. 7].

Як ми вже наголошували вище, в радянські часи антропологічний напрям історичних досліджень, а отже й історія повсякденності знаходились у стані забуття.

Зі здобуттям Україною незалежності, завдяки науковим контактам та поширенню праць із повсякденної історії західних науковців, поступово збільшується кількість розвідок, присвячених даному напрямку, відбувається його інституціоналізація. Проблематика повсякдення була на деякий час відсунута на другий план необхідністю написання історії України з національно-державницьких позицій.

Перші студії з історії повсякденності в Україні розглядали заборонені проблеми радянської історіографії: репресії, голод та ін. Крізь призму національної ідентифікації здійснювались перші в незалежній Україні народознавчі, краєзнавчі та етнологічні розвідки [31, с. 387–388].

Ще одним стимулом до зацікавлення історією повсякденності став перегляд у кінці 1990-х рр. Міністерством освіти навчальних програм з історії України та всесвітньої історії, що сприяло змінам у співвідношенні соціальної історії з політичною та економічною історією у бік людинознавчої концепції (збільшення навчального матеріалу про життя різних соціальних груп, пересічної людини), з'являються спецкурси з історії повсякденності у вищій школі [49, с. 7]. Активізація досліджень українськими науковцями з даного напрямку історичної науки припадає на кінець першого – початок другого десятиліття ХХІ ст.

Тенденцією даного періоду є висвітлення повсякденного життя передусім переломних і кризових моментів української історії (воєн, революцій, національно-визвольних змагань). Проте, на основі накопиченого фактографічного матеріалу в цей час відбуваються дослідження в різних напрямках. Найбільш дослідженими є питання міського повсякдення (з пріоритетом на матеріальні структури, питання буденності), виробничого повсякдення (особливо робітничого класу), селянської повсякденності (питання ментальності, побутові аспекти), збільшується кількість досліджень, яка присвячена буденному життю інтелігенції [49, с. 8; 39].

Серед українських істориків, що досліджують історію повсякденності слід назвати Ольгу Коляструк, Олександра Удода, Оксану Даниленко, Ірину Петренко та інших.

На сьогодні названий вектор історичної антропології в Україні перебуває на етапі становлення власної методології, триває процес її науково-теоретичного обґрунтування як нового напрямку історіографії, відбуваються дискусії стосовно термінології, джерел історії повсякдення.

З огляду на це слід зауважити, що дане історико-антропологічне спрямування має свою специфічну методологію. Розглянемо детальніше методологічні особливості вище вказаного вектору історичних досліджень.

Кожна з національних шкіл відмінно окреслює методологію та предметну сферу історії повсякденності, що пов'язано з традиціями та розвитком національних історіографій, через це вітчизняні історики не можуть здійснити просту екстраполяцію іноземного досвіду. Тому на даний час існує необхідність теоретичного виокремлення методології історії повсякденності [32, с. 9].

О. Удод виділяє такі ознаки сучасного стану вивчення історії повсякденності: остаточний вихід повсякденності з предметної сфери «великої історії», оформлення її як самостійного напрямку досліджень, розмежування мікроісторії та макроісторії; процес оформлення власних методологічних підходів та інструментарію; включення у власну методологію інструментарію суміжних дисциплін; перехід до розгляду історичного минулого з антропоцентричних позицій, подолання схематизму в реконструкції минулого [49, с. 6–7].

О. Коляструк до тенденцій розвитку сучасної історії повсякденності відносить також відмову від самоцінного побутописання, акцент на ментальному рівні повсякденного життя та розкритті культурних сенсів побутових речей, орієнтації на синтезованому розкритті повсякденності [32, с. 11].

Отже, історія повсякденності виступає галуззю соціально-антропологічних студій, оскільки її об'єктом є повсякдення людини в соціальних інститутах, а предмет локалізується в межах соціальної історії [32, с. 10].

Науковця, що досліджує проблеми повсякденності, цікавлять сфери, що розглядаються істориками, етнографами та мали певний вплив на людину. Тому він працює з широким спектром історичних джерел (залучає до наукового аналізу документи наративного приватного походження, усні, неофіційні свідчення та ін.) та застосовує інтегративні підходи.

Зважаючи на це, слід зауважити, що історія повсякденності широко застосовує як суто історичні методи і принципи, так і міждисциплінарний інструментарій, що дає їй змогу розширити рамки осягнення минулого. З їх допомогою минуле розглядається системою соціально-гуманітарних наук. Це також пов'язано з універсалізмом сфери повсякдення та зацікавлення в ній дослідників різних гуманітарних галузей [31, с. 388].

Зі зміщенням пізнавального акценту з соціально-політичного до індивідуально-емоційного, методологія історії повсякденності розглядає науковий і художній спосіб відтворення минулого не у традиційному протиставленні, а як союз між ними [32, с. 17].

На сучасному етапі розвитку історичної науки історія повсякденності визнана як необхідний напрям історичних досліджень, та набула легітимізації у вітчизняній історіографії. Щоправда, незважаючи на значний поступ у плані розвитку методології, перебуваючи на етапі становлення, їй притаманна деяка інституційна невизначеність [31, с. 389]. Не до кінця вирішеними залишаються питання кордонів предмету досліджень, нечіткість її меж і відносин з іншими близькими течіями (мікроісторією, історією побуту, локальною соціальною історією та ін.) [49, с. 8].

Слід також пам'ятати, що повсякденність – це лише один ракурс розгляду історії суспільства, тому він не може дати вичерпну картину історичного минулого, оскільки є лише складовою частиною його всебічного історичного аналізу.

Сучасне шкільне історіописання віддзеркалює інновації світової гуманітаристики, які безперечно мають свій вияв у структурних змінах новітніх підручників з історії. У них все помітнішими стають ілюстративні вкраплення з життєдіяльності жіноцтва або побутових сюжетів представників розмаїтих соціальних верстав населення різних часів вітчизняної або світової історії. У діючих підручниках з історії України окремих класів уже на початку 2000-х років помітні тенденції використання у навчальному історичному матеріалі сюжетів з історії повсякденності українського населення того чи того історичного періоду. Так, у шкільному підручнику 8 класу 2008 р., автором якого є В. Власов, лише окремі картини побуту можна розгледіти у питаннях, які розкривають культурно-церковне або господарське життя українського населення другої половини XVII – XVIII ст. [10, с. 50–67; 96–109; 204–209; 241–259; 282–291].

У іншому підручнику для 9 класу 2009 р. Ф. Турченка та В. Морока вже особні підпункти параграфів присвячені модернізації повсякденного життя українського люду XIX ст., які взаємопов'язані з питаннями загальноімперських реформ та охопили майже всі організаційні ланки існування людських спільнот на українських територіях у межах Російської та Австрійської імперій, а також народного мистецтва, як прояву буденності та культурно-творчої ініціативи населення [47, с. 214–226; 325–334].

Навчальна книга з історії України рівня стандарту О. Пометун для 10 класу 2018 року видання демонструє нове представлення вище обговорених напрямів історичної антропології у формі практичних занять з історії, які були запроваджені у 2013/2014 навчальному році. У названий час розпочалось викладання історії за програмою, що була побудована у відповідності до Державного стандарту освіти 2011 р. Ця програма значною мірою відрізнялася від попереднього аналогу як за змістом, так і за методикою проведення уроків. Зокрема вона містить такий новий елемент як практичні заняття [42, с. 4]. У згаданому підручнику виокремлені практичні заняття, які охоплюють питання виживання людей в умовах Першої та Другої світових війн, повсякденного життя українців у 1917–1921 рр., формування нової радянської людини шляхом впливу пропагандистської діяльності СРСР [41, с. 29–32; 127–130; 173–174; 237–246].

Подібні тенденції спостерігаються у аналогічному підручнику В. Власова (2018 р.) [11, с. 28–34; 176–181]. У шкільній книзі профільного рівня для 11 класу

2019 р., автором якої є О. Гісем, на практичному занятті № 3 повсякденне життя населення України в період загострення кризи радянської системи розглядається з демонстрацією розмежованості за соціальною і територіальною ознакою – міських і сільських мешканців [14, с. 108]. Як бачимо, ілюстрації з історії повсякдення людності переважно репрезентовано в окремих підпунктах параграфів або виокремлених параграфах, які пропонують методичні рекомендації та дидактичні матеріали у проведенні практичних занять.

Сюжети «жіночої історії» та історії повсякденного життя сприяють формуванню у школярів передусім ключових компетентностей, адже через опис життя простих людей та соціально-культурних явищ діти вчаться висловлювати свої думки, аналізувати, робити висновки, читати та писати рідною мовою; спілкування з представниками інших народів і країн привчає поважати їхню мову та культуру; порівнюючи цифрові показники розвитку окремих сфер життя різних держав із українськими, читання умовно-графічної наочності у формі графіків, діаграм, таблиць, побудова хронологічних ланцюжків розвиває математичні компетентності; самостійний пошук нової історичної інформації про минуле через посередництво ресурсів Інтернету та комп'ютерних технологій розвиває інформаційно-комунікативні компетентності, сприяє соціалізації учнів у змінному просторі новітніх інформаційно-цифрових технологій та формує вміння вчитися впродовж всього життя, не зупинятися на досягнутих успіхах, змінюватися відповідно до прогресивних суспільних дефініцій в часи загальної глобалізації; використання досвіду пізнання історії для вибору дієвих життєвих стратегій навчає ініціативності та підприємливості, екологічній грамотності та здоровому способу життя, обізнаності та самовираженості в творчій діяльності, сприяє розвитку культурних захоплень і вподобань; через критичне ставлення до історичної інформації привчає ідентифікувати себе як окрему особистість, громадянина України, таким чином формуючи соціальну та громадянську компетентності.

Єдиний, системно та логічно вибудований навчально-виховний процес повинен сприяти результативності навчання, формуванню комплексного показника рівня історичної освіти – історичної компетентності та її структурних елементів: хронологічної, просторової, інформаційної, логічної, аксіологічної компетентностей [25, с. 3–8]. Міжпредметні компетентності перш за все передбачають взаємозбагачення знаннями, вміннями, навичками через взаємодію окремих, особливо суміжних предметів, історії України з всесвітньою історією, історії із зарубіжною та українською літературою, географією, українською та іноземними мовами, математикою, інформатикою тощо. Тому, всі освітні галузі, визначені у новому Державному стандарті спрямовані на формування сучасного учня як повноправного, всебічно розвиненого громадянина нашої держави.

Отже, проведене дослідження дозволяє зробити певні висновки. На сьогодні історія повсякденності, «жіноча історія» та гендерна історія є актуальними і перспективними напрямками історичних досліджень. Їхнє зародження як окремих наукових спрямувань пов'язують із діяльністю школи «Анналів». У світовій історіографії другої половини ХХ ст. почали впроваджуватися різноманітні методологічні підходи стосовно застосування даних історичних дисциплін.

В українській історіографії окремі сторони буденного життя були предметами досліджень науковців, митців різних мистецьких напрямів ще в кінці ХІХ ст. та ґрунтувалися на аналізі переважно етнографічних матеріалів, але як

самостійний вектор досліджень історія повсякдення почала виокремлюватись на межі ХХ та ХХІ ст. Варто також сказати, що на сьогодні існує певна концептуальна і термінологічна невизначеність, все ще не чіткими є межі між історією повсякденності та близькими до неї дисциплінами.

«Жіноча історія» як окремий напрям, що прагне зробити жінку рівноправним суб'єктом історичних досліджень, еволюціонувала від поодиноких розвідок, досліджень життя відомих жінок у формі біографій в кінці ХІХ ст. та початку ХХ ст., формування ідей українського фемінізму на межі ХІХ–ХХ ст. до її виокремлення як відносно самостійного вектору досліджень в 1960-х – середині 1970-х рр. та розгляду буття жінки у всіх сферах суспільства на сучасному етапі, що характеризується розширенням методологічної бази, предметного поля, збільшенням кількості праць. Проте слід зауважити, що «жіноча історія» та історія повсякденності як окремі напрями досліджень в Україні перебувають на етапі інституціоналізації та методологічних пошуків.

Модернізація сучасної шкільної історичної освіти в контексті компетентнісного підходу передбачає реалізацію принципу антропологізації освіти, ключову роль в якому відіграє включення до програмного матеріалу напрацювань з історичної антропології, тобто такої галузі історичної науки з певним теоретико-методологічним підходом, основним об'єктом досліджень якої постає людина, її історичні та етнічні типи, а предметом – антропологічний вимір історії.

Отже, історична антропологія як галузь історичної науки пройшла довгий шлях становлення від поодиноких досліджень історико-антропологічної проблематики середини ХІХ ст. до утвердження її як окремої дисципліни на початку 1970-х і диференціації на різні вектори. Багатовекторність історичного напрямку досліджень дозволяє акцентувати увагу на тих чи тих соціальних, вікових групах населення, зосереджуватися на міжособистісних взаємовідносинах малих людських колективів, розглядати суспільство у взаємозв'язку різних сфер його життєдіяльності.

Саме завдяки такому широкому предметному полю, включення до навчального історичного матеріалу досліджень різних напрямів історичної антропології, передовсім «жіночої історії» та історії повсякденності, відіграє вагомую роль у шкільному підручникотворенні, створенні модерних, інноваційних навчальних книг інтегрованих курсів історії або ж окремих предметів, всесвітньої історії чи історії України, формуванні ключових, предметних компетентностей, сприяючи всебічному розгляду, аналізу та рефлексії історичного минулого.

Розгляд окремих аспектів «жіночої історії» та історії повсякденності в шкільному курсі навчання історії сприятиме подоланню гендерних стереотипів, формуванню свідомості повноправного громадянина, гуманізації, демократизації шкільної освіти, глибшому усвідомленню соціокультурних особливостей різних народів, що проживали на українських землях в різні часи або співіснують в територіальному просторі сучасної України або ж світу загалом.

Література:

1. Айтюв С. Ш. Методологічні підходи європейських та українських історико-антропологічних досліджень: генеза та розвиток. *Гуманітарний журнал*. № 3–4, 2011. С. 60–64.

2. Айтюв С. Ш. Суспільний, культурний та політичний аспект динаміки історичної. *Гуманітарний журнал*. № 1–2, 2013. С. 81–86.

3. **Альков В. А.** Повсякдення: проблема дефініції та предмету на локальному рівні. *Гуржіївські історичні читання: зб. наук. пр. ред. кол. В. А. Смолій, О. І. Гуржій, А. Г. Морозов.* Черкаси : Вид. Чабаненко Ю. А., 2014. Вип. 7. С. 98–101.
4. **Берк П.** Вступ. Нова історія: її минуле і майбутнє. *Нові перспективи історіописання / за ред. Пітера Берка.* К., 2004. С. 8–35.
5. **Берк П.** Популярна культура в ранньомодерній Європі ; [пер. з англ. О. Гриценка та ін.]. Київ : УЦКД, 2001. 352 с.
6. **Буряк Л. І.** Жінка в українському історичному наративі: автори, ідеї, образи. Київ : Національна академія управління, 2010. 368 с.
7. **Буряк Л. І.** Історична фемінологія у західній історіографії: тенденції другої половини ХХ – початку ХХІ ст. *Історико-географічні дослідження в Україні*, 2009. № 11. С. 300–313.
8. **Буряк Л. І.** Історична фемінологія чи гендерна історія: до проблеми поняттєво-термінологічного апарату. *Гендерна проблематика та антропологічні горизонти. Матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції 26-27 травня 2011 року.* Острог, 2011. С. 114–116.
9. **Буряк Л. І.** Українська історична фемінологія ХІХ – початку ХХ ст. в контексті історіографічного аналізу. *Спеціальні історичні дисципліни: питання, теорії, методика.* № 13, 2006. С. 162–176.
10. **Власов В. С.** Історія України: 8 кл.: підруч. для загальноосвіт. навч. закл. К. : Генеза, 2008. 304 с.
11. **Власов В. С.** Історія України (рівень стандарту) : підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. / В. С. Власов, С. В. Кульчицький. Київ: Літера ЛТД, 2018. 256 с.
12. **Гендерний підхід в освіті:** соціальнокультурні та психолого-педагогічні аспекти І. В. Сидоренко, О. Ю. Василега. *Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України*, 2017. Вип. 35. С. 401–410.
13. **Гендерні історичні студії:** світовий та вітчизняний досвід: навч.-метод. посіб. С. О. Кириленко, Є. М. Луняк. Ніжин : Видавець Лисенко М. М., 2019. 200 с.
14. **Гісем О. В.** Історія України (профільний рівень) : підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти / О. В. Гісем, О. О. Мартинюк. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. 256 с.
15. **Головко В. В.** Історія повсякденності: історіографія і міждисциплінарні зв'язки. *Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.) : кол. моногр. / відп. ред. С. В. Кульчицький : у 2 ч. Ч. 1.* К. : Ін-т історії України НАН України, 2009. 445 с. С. 47–66.
16. **Гуревич А. Я.** Избранные труды. Культура средневековой Европы. СПб. : Изд-во С.-Петербур. Ун-та, 2007. 544 с.
17. **Державний стандарт** базової середньої освіти від 30 вересня 2020 р. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/nova-ukrayinska-shkola/derzhavnij-standart-bazovoyi-serednoyi-osviti>
18. **Джоан Воллок Скотт.** Жіноча історія. Гендерний підхід: історія, культура, суспільство. Під редакцією Ліліани Гентош, Оксани Кісь. Львів, ВНТЛ-Класика, 2003. С. 97–110.

19. Драч О. О. Жіноча історія і «антропологічний поворот» у гуманітаристиці: міркування щодо завдань і методів. *Гуржіївські історичні читання*, 2015. Вип. 10. С. 65–68.

20. Драч О. О. Зарубіжна історіографія всесвітньої історії. Навчальний посібник. Черкаси: вид. Чабаненко Ю. А., 2015. 164 с.

21. Драч О. О. Історична антропологія як новітня парадигма історіописання. *Актуальні проблеми сучасної освіти та науки в контексті євроінтеграційного поступу. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (Луцьк, 26-27 квітня 2018 року)*. Луцьк Вежа-Друк, 2018. С. 26–27.

22. Жіночі студії в Україні. Жінка в історії та сьогодні / за ред. Л. О. Смоляр. Одеса : АстроПринт, 1999. 440 с.

23. Зашкільняк Л. О. Історія і соціальне замовлення (на прикладі шкільних підручників з історії). *Шкільна історія очима істориків-науковців. Матеріали III Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України (Київ, 19–12 жовтня 2007 р.)*. К.: Український інститут національної пам'яті, 2008. С. 66–83.

24. Зашкільняк Л. О. Методологія історії від давнини до сучасності. Львів Львівський національний університет імені І.Франка, 1999. 226 с.

25. Історія України. Всесвітня історія 5–9 класи. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів Міністерства освіти та науки України від 13 січня 2017 р. і № 201 від 10 лютого 2017 р. 70 с.

26. Історія жєнєцин на Западе: в 5 т. Т. III : Парадоксы эпохи Возрождения и Просвещения ; [под общ. ред. Ж. Деби и М. Перро; под ред. Н. Зємон Дэвис и А. Фарж] ; пер. с англ. ; науч. ред. перевода Н. Л. Пушкарева. СПб. : Алетейя, 2008. 560 с.

27. Кісь О. Р. Жіноча історія як напрямок історичних досліджень: становлення фєміністської методології. *Український історичний журнал*, 2012. № 2. С. 159–172.

28. Кісь О. Р. Фєміністська парадигма в культурній та соціальній антропології: західний досвід. *Народознавчі зошити*. № 1 (97), 2011. С. 14–27.

29. Колястрєк О. А. Історія повсякденності в сучасній західній науковій традиції. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія : Історія, 2009. Вип. 16. С. 231–238.

30. Колястрєк О. А. Історія повсякденності в сучасній українській історіографії. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика* : Зб. ст. К., 2012. Вип. 17. С. 5–9.

31. Колястрєк О. А. Історія повсякденності в Україні: проблема становлення і легітимізації. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія : Історія, 2010. Вип. 18. С. 387–391.

32. Колястрєк О. А. Методологія історії повсякдення. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Сер.: Історія, 2011. № 982, Вип. 44. С. 8–21.

33. Колястрєк О. А. Предмет історії повсякденності: історіографічний аналіз його становлення у зарубіжній та вітчизняній історичній науці. *Український історичний журнал*, 2007. № 1. С. 174–184.

34. Колястрєк О. А. Теоретико-методологічні аспекти вивчення повсякденного життя. *Нариси повсякденного життя радянської України в добу*

непу (1921–1928 рр.) : кол. моногр. відп. ред. С. В. Кульчицький : у 2 ч. Ч. 1. К. : Ін-т історії України НАН України, 2009. С. 5–46.

35. Концепція та програми викладання історії України в школі (проекти): матеріали IV та V Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України «Концепція історичної освіти» / упорядкування та редакція Наталія Яковенко, Людмила Ведмідь. Систематизація перебігу дискусій над програмами Людмила Ведмідь. К. : ВД «Стилос», 2009. 88 с.

36. Ле Руа Ладюри Э. Монтайю, окситанская деревня (1294–1324) / гер. с франц. В. А. Бабинцева и Я. Ю. Старцева. Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2001. 544 с.

37. Леснича П. С. Поняття «повсякденність» у пострадянській історіографії. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. № 5, 2015. С. 152–156.

38. Наказ «Про внесення змін до навчальних програм з Історії України для 5–9 10–11 класів загальної середньої освіти». URL: file:///C:/Users/a%20s%20u%20s/Downloads/5c7d141ebb955101160807%20.pdf

39. Петренко І. Шлюбно-сімейні відносини в повсякденному житті мирян Російської держави XVIII ст.: монографія в 2 ч. Полтава: РВВ ПУЕТ, 2010. Ч. I. 276 с.

40. Пирогова-Таран Л. В. Етнологія та/чи історична антропологія. *Український історичний журнал*, 2013. №1. С. 119–124.

41. Пометун О. І. Історія України (рівень стандарту) : підруч. для 10 кл. закладів загальної середньої освіти. К.: УОВЦ «Оріон», 2018. 256 с.

42. Пометун О. І., Гупан Н. М. Практичні заняття з історії в основній школі : методичний посібник. К. : ТОВ «КОНВІ ПРИНТ», 2018. 160 с.

43. Пушкарьова Н. Л. Від «Жіночих студій» до «Гендерних досліджень», від історичної фемінології до гендерної історії. *Гендерний підхід: історія, культура, суспільство*. Інститут історичних досліджень Львівського національного університету імені Івана Франка, 2003. С. 15–46.

44. Пушкарева Н. Л. Гендерная теория и историческое знание. СПб. : Алетейя, 2007. 496 с.

45. Ретина Л. П. Гендерная история: проблемы и методы исследования. Новая и новейшая история. М.: 1997. № 6. С. 41–57.

46. Сахновський О. Є. Історико-антропологічний підхід як засіб формування гуманістичного світогляду школярів. *Проблеми дидактики історії: збірник наукових праць редкол.: С. Копилов (голова, наук.ред.) та ін.* Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2018. Вип. 9. С. 63–70.

47. Турченко Ф. Г. Історія України. : підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. / Ф. Г. Турченко, В. М. Мороко. К.: Генеза, 2009. 352 с.

48. Удод О. А. Історія повсякденності: питання історіографії. *Історія повсякденності: теорія та практика»: матеріали Всеукр. наук. конф., Переяслав-Хмельницький, 14–15 трав., 2010 р.* С. 19–23.

49. Удод О. А. Історія повсякденності як провідний напрям української історіографії. *Краєзнавство*. № 3, 2010. С. 6–9.

50. Чаркіна Т. І. Еволюція історико-антропологічних досліджень у суспільно-гуманітарному пізнанні. *Вісник Львівського університету. Серія філософські науки*, 2016. Вип. 18. С. 101–109.

51. Шевченко Н. В. Гендер у дзеркалі історії та перспективи розвитку гендерних студій в Україні. *Український історичний журнал*, 2001. № 1. С. 30–39.

52. Яковенко Н. Вступ до історії. Київ : Критика, 2007. 375 с.

§ 3.4. Філософсько-педагогічна думка України про феномен професійної майстерності вчителя (кінець XVIII – друга половина XIX ст.)

Характеризуючи соціально-економічні, політичні і культурні чинники розвитку українських земель цього періоду, М. Євтух вказує на відсутність цілісності українського народу, який був насильно розірваний на декілька частин. Етнічні українські землі – Лівобережна, Правобережна, Слобідська та Південна Україна, Галичина, Буковина та інші входили до складу Росії, Австрії, Угорщини, Польщі, не становлячи собою єдиної української держави [11, с. 3]. Кінець XVIII – друга половина XIX ст. в Україні, як і в Російській імперії, був періодом кризи феодално-кріпосницької системи господарювання, а також неухильного розвитку капіталістичних відносин, що, в свою чергу, потребувало освічених і кваліфікованих працівників. Цей процес стимулював розвиток мережі навчальних закладів і кількості учнів у них. Уже на початку XIX ст. Міністерством освіти, яке почало діяти з 1802 р., було здійснено систематизацію всіх навчальних установ і затверджено чотири типи шкіл: парафіяльні, повітові, губернські, університети [14, с. 398].

Усі вищезазначені чинники, як соціально-економічні, так і суспільно-політичні, вказували на гостру потребу в наявності високоосвічених і професійних педагогічних кадрів для задоволення всіх освітніх процесів. Центрами підготовки вчителів стають Києво-Могилянська академія, Чернігівський, Харківський та Переяславський колегіуми, а пізніше – Харківський, Київський та Львівський університети. Досліджуючи історію становлення української національної школи, Т. Усатенко підкреслює пагубний вплив імперської політики царського уряду в царині небувалої русифікації, що охопила всю систему освіти і культури. Давні українські школи російський уряд перетворював на суто духовні, а у нових викладання велося лише російською мовою, яку навіть її українські прихильники іменували «руським наречієм». Укази Петра I про заборону друкування у Малоросії (російська імперська назва України) будь-яких книг українською мовою, переведення викладання у Києво-Могилянській академії на російську мову, зруйнування Запорозької Січі, ліквідація полкового адміністративного устрою і запровадження губерній – свідчило про духовне та інтелектуальне пограбування України [33, с. 90].

Але, незважаючи на утиски з боку царського уряду, соціально-політичні суперечності породжували нові ідеї, що знаходили своє відображення у філософських творах представників прогресивного напрямку і стосувались проблем організації, принципів і методів навчання та виховання дітей [18, с. 107]. Важливе місце в них відводилося особистості вчителя, його професійним і загальнолюдським якостям, умінням і навикам, необхідним у щоденній взаємодії з учнями і шкільним колективом. Важливого значення професійній майстерності в системі взаємовідносин учителя і учнів надавав видатний український просвітитель, філософ і поет Г. Сковорода (1722–1794 рр.). В. Струбицький, зазначає, що джерелом ідей філософа про суть, завдання і значення педагогічної праці була